

М.С. ВАСІН

*Максим Сергійович Васін, аспірант Львівського університету бізнесу та права, виконавчий директор Інституту теологічної свободи**

ORCID: 0000-0002-0096-223X

СУЧАСНА ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНА ВЗАЄМОДІЯ В УКРАЇНІ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД

Питання конституційних засад державно-церковних відносин не один рік дискутується українськими вченими. Зокрема, Г.Л. Сергієнко робить висновок про наявність в Україні «*моделі світської держави*», виходячи з конституційних положень про відокремлення церкви від держави¹. При цьому Д.О. Вовк характеризує вітчизняну модель державно-церковних відносин як «*автономну, помірно сепараційну*» та «*в цілому прийнятною для вітчизняних реалій сьогодення*»². Дослідження в цій сфері проводили також О.В. Білаш, В.Є. Єленський, Г.М. Котлярєвська, І.В. Міма, М.М. Палінчак, А.Ю. Радченко, Ю.Є. Решетніков, Л.О. Филипович, С.А. Шаправський.

Означена проблематика залишається актуальною й зараз, оскільки релігійне життя в Україні продовжує розвиватися, відбуваються трансформації всередині окремих конфесій (як от створення єдиної помісної Православної Церкви України), розширюється міжконфесійне співробітництво, посилюється державно-конфесійна взаємодія. Ці процеси обумовлюють необхідність переосмислення моделі державно-церковних відносин в Україні, що передусім має ґрунтуватися на положеннях Конституції України. При цьому не можна погодитися з Г. С. Єрмаковою, яка пропонує на конституційному рівні закріпити автокефальний та особливий правовий статус Української помісної православної церкви³. Оскільки, на нашу думку, такий підхід містить у собі ризики втрати високого рівня релігійної свободи в Україні, передумовою до якого є світськість Української держави, рівність усіх релігій і релігійних організацій перед законом, відсутність державної церкви і релігійний плюралізм.

Враховуючи попередні наукові розробки, ця стаття має **на меті** проаналізувати сучасний стан правового регулювання державно-церковних відносин, переосмислити їх конституційні засади та виробити практичні пропозиції, спрямовані на дотримання принципу правової визначеності та мінімізацію суспільних конфліктів з використанням релігійного фактору шляхом внесення доповнень до Конституції України.

У ч. 3 ст. 35 Конституції України закріплено принцип світськості держави, оскільки «*Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви*»⁴. Показово, що це конституційне положення було запозичене слово в слово з Декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» від 19 січня 1919 р., прийнятого вслід за Декретом 1918 р. Ради Народних Комісарів. Декрет містив кілька положень, якими закріплювався режим відокремлення держави і церкви, включаючи заборону будь-яких пільг на основі релігії, державних субвенцій для релігійних організацій, будь-яких релігійних обрядів під час державних та громадських заходів, будь-якої релігійної реєстрації народження та шлюбу, будь-яких релігійних доктрин в школах, володіння церквою будь-яким майном та державної реєстрації релігійних організацій як юридичних осіб⁵. Усі ці заборони проводили сувору межу, як між церквою і радянською державою, так і між церквою та радянським суспільством, не залишаючи місце майже для жодних форм взаємодії. Хоча Декрет також містив і декларації про свободу совісті та віросповідання, проте його метою було повністю викоринити церкву із суспільного життя та усунути всі релігійні погляди, що вважаються опозиційними та небезпечними для новоствореного радянського режиму на чолі з більшовиками. Подальше войовниче несприйняття жодної релігії, включаючи знесення соборів та конфіскацію всього церковного майна, підтвердило намір радянського режиму ліквідувати будь-який церковний вплив на суспільство.

Однак сьогодні роль церков у сучасному українському суспільстві значно відрізняється від тієї, яку можна було спостерігати в період, коли положення Конституції України про відокремлення церкви від держави було прийнято в 1996 році. Церкви та релігійні організації зараз активно беруть участь у громадському житті та є впливовими суб'єктами громадянського суспільства. Соціологічні опитування за останні 15 років підтверджують, що церква обіймає найвищі позиції рейтингу суспільної довіри серед інших соціальних інститутів України. Для порівняння: найбільшою довірою громадян України користуються волонтерські організації (68,1 % опитаних), церква (61,4 %) та Збройні сили України (60,8 %). Рівень довіри до громадських організацій значно нижчий (45,9 %), що підтверджує впливову роль церкви у громадському житті.

© М.С. Васін, 2019

* *Maksym Vasin, postgraduate student of Lviv University of Business and Law, Executive Director of the Institute for Religious Freedom*

Загалом кількість респондентів, які довіряють усім згаданим установам, перевищує кількість тих, хто не довіряє їм на статистично значущому рівні. Водночас президент, парламент та уряд (як інституції, а не конкретні політичні персоналії) демонструють традиційно низький рівень довіри серед громадян України. При цьому на останніх сходинках цього рейтингу – довіра українського суспільства до державного апарату, чиновників (10,9 %), політичних партій (11,5 %) та судової системи (11,8 %)⁶.

Виходячи з цих даних, довіра до церкви більш ніж у п'ять разів перевищує рівень довіри до держави та політичних акторів. Показово, що церква займала перше місце у рейтингу довіри громадян України щонайменше впродовж 10 років до початку російської агресії у 2014 р., коли волонтерські організації стали лідером довіри населення⁷. Наприклад, у 2006 р. в усіх регіонах України довіра до церкви перевищила довіру до будь-якого іншого суспільного інституту, водночас у західних регіонах церкві довіряли понад 70 % респондентів, а в усіх інших – біля 60 %⁸. Однак навіть зараз, говорячи про лідерство волонтерських організацій у рейтингу довіри, задля об'єктивності слід зазначити, що багато волонтерських ініціатив очолює духовенство. Як приклад, капелани – такі, як євангельський пастор Петро Дудник, який у 2018 р. отримав від «Євромайдан SOS» премію як найбільш відданий і жертвний волонтер, і православний військовий капелан о. Сергій Дмитрів, засновник Громадської організації «Елеос-Україна», яка у 2015 р. нагороджена спеціальною відзнакою як кращий благодійник у сфері допомоги захисникам України. Внаслідок їх багаторічної волонтерської допомоги найбільш нужденним і у найбільш небезпечних для життя умовах церкви та релігійні діячі стали авторитетною частиною українського громадянського суспільства.

Такий великий зсув в українському суспільстві після падіння радянського режиму переконливо свідчить про те, що просте копіювання до ч. 3 ст. 35 Конституції України положень про відокремлення церкви від держави, не вивчаючи суті цієї моделі державно-церковних відносин, було недалекоглядним. Радянська модель ворожої секуляризації не придатна для сучасної України, оскільки вона не враховує історичних і соціальних змін після відновлення незалежності України у 1991 році. Зростання довіри громадськості до церкви як соціального інституту та перетворення її на впливового суб'єкта громадянського суспільства – це нинішні реалії, які не відображені в положеннях ч. 3 ст. 35 Конституції.

Церкви як невід'ємна частина громадянського суспільства в Україні

Не лише думка громадськості змінилася щодо церкви, а й органи державної влади України також визнали церкву невід'ємною частиною громадянського суспільства, прийнявши законодавство, що дозволяє ширшу взаємодію між урядовими структурами та релігійними організаціями. На сьогодні церкви і релігійні організації отримали на законодавчому рівні майже всі права щодо участі у громадському житті, якими володіють громадські об'єднання. Положення ч. 7 ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» безпосередньо надають релігійним організаціям право *«брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації»*⁹.

Зокрема, положення ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» закріплюють такі права будь-якого громадського об'єднання:

- 1) вільно поширювати інформацію про свою діяльність, пропагувати свою мету (цілі);
- 2) звертатися до органів державної та місцевої влади з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами;
- 3) одержувати публічну інформацію, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень;
- 4) брати участь у розробленні проектів нормативно-правових актів, що видаються органами державної та місцевої влади і стосуються сфери діяльності громадського об'єднання та важливих питань державного і суспільного життя;
- 5) проводити мирні зібрання;
- 6) здійснювати інші права, не заборонені законом.

Окрім цього, громадські об'єднання зі статусом юридичної особи мають право:

- 1) засновувати з метою досягнення своєї статутної мети (цілей) засоби масової інформації;
- 2) брати участь у здійсненні державної регуляторної політики відповідно до Закону;
- 3) брати участь у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами державної та місцевої влади для проведення консультацій з громадськими об'єднаннями та підготовки рекомендацій з питань, що стосуються сфери їхньої діяльності¹⁰.

Всі ці права можуть реалізовуватися релігійними організаціями, і у такий спосіб вони можуть *«брати участь у громадському житті»*. Однак ця правоздатність надається релігійним організаціям не Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації», а положеннями низки спеціальних законодавчих та підзаконних актів. Наприклад, ст. 39 Конституції України гарантує кожному право на мирні зібрання, якими користуються як громадські об'єднання, так і релігійні організації. Закон України «Про доступ до публічної інформації» надає будь-якій юридичній особі, включаючи релігійні організації, право подавати запити до державних чи місцевих органів влади щодо публічної інформації. Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» надає право релігійним організаціям, так само як і громадським об'єднанням, делегувати своїх представників до консультативних, дорадчих та інших допоміжних рад, створених державними органами для консультацій з громадською та підготовки рекомендацій. Також, як члени таких рад, релігійні діячі мають право доступу до приміщень, де знаходяться відповідні державні органи.

Крім цього, ст. 128-1 Кримінально-виконавчого кодексу України зобов'язує Міністерстві юстиції створити спеціальний дорадчий орган з питань душпастирства в установах виконання покарань та включити до його складу представників заінтересованих релігійних центрів і управлінь. Подібним чином у 2014 р. Кабінет Міністрів України наказав Міністерству культури, відповідальному за релігійну політику, «сприяти координації співпраці релігійних організацій з Міністерством оборони, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством інфраструктури, Адміністрацією Державної прикордонної служби з питань служби військового духовенства (капеланської служби)»¹¹.

З цього можна зробити висновок, що згадані законодавчі акти забезпечують право релігійних організацій повноцінно брати участь в громадському житті України та у розробці нормативних актів, що приймаються державними органами влади з різних питань їхньої взаємодії. Однак відмінності з громадськими організаціями проявляються у політичному житті, оскільки релігійним організаціям заборонено брати участь у будь-якій політичній агітації та фінансуванні будь-якої політичної партії, як це встановлено ч. 8 ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»¹².

Сучасне розуміння церковно-державної відокремленості в Україні

Нині конституційна норма про відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави інтерпретується положеннями однойменної ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». З одного боку, відповідно до ч. ч. 3–5 ст. 5 Закону органи влади повинні:

- захищати права і законні інтереси релігійних організацій;
- сприяти встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, незалежно від їхнього віросповідання;
- брати до відома і поважати традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать законодавству;
- не втручатися у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій;
- не фінансувати діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії;
- забезпечити рівність усіх релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом;
- не допускати будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших.

І, з іншого боку, відповідно до ч. ч. 6–10 ст. 5 Закону, релігійні організації зобов'язані:

- не виконувати функцій держави;
- не брати участі у діяльності політичних партій і не надавати політичним партіям фінансової підтримки;
- не висувати кандидатів до органів державної влади, не вести агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів (однак священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами);
- не втручатися в діяльність інших релігійних організацій;
- не проповідувати в будь-якій формі ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань;
- дотримуватися вимог законодавства та правопорядку¹³.

Таке законодавче тлумачення змісту ч. 3 ст. 35 Конституції України свідчить про те, що конституційне положення про відокремлення церкви від держави не можна інтерпретувати на користь моделі абсолютного відокремлення держави і церкви та суворого відмежування державного апарату від будь-якої взаємодії з релігійними організаціями (як це існує, до прикладу, у Франції та США). Натомість, нинішня модель державно-церковних відносин в Україні, закріплена на рівні законів, передбачає не лише співіснування держави та церкви як соціальних інститутів, які мають різні цілі та функції, а й взаємодію між ними на партнерських засадах задля вирішення багатьох питань духовного, гуманітарного, соціального, екологічного та іншого характеру. Таким чином, на сьогодні відсутні правові підстави для того, щоб положення ч. 3 ст. 35 Конституції України тлумачити з позиції радянського режиму, заперечуючи право релігійних організацій брати участь у громадському житті та розвивати партнерські відносини з урядовими структурами й місцевою владою.

Вчені звертають увагу на трансформацію моделі державно-церковних відносин в Україні у напрямі посилення взаємодії. Як зауважив Д.О. Вовк: «Саме розуміння церкви як інституту громадянського суспільства, з одного боку, дає змогу обґрунтувати її незалежність, автономність від політичної влади, а з другого – відкриває шлях до усвідомлення можливості співпраці держави і церкви у сферах, в яких їх діяльність спрямовано на виконання аналогічних завдань (соціальна, освітня та ін.)»¹⁴. На сьогодні державно-конфесійна взаємодія на договірних засадах розвивається відповідно до положень ч. 3 ст. 9 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», де зазначено: «Не регламентовані законом відносини держави з релігійними управліннями і центрами, в тому числі й тими, що знаходяться за межами України, регулюються відповідно до домовленостей між ними і державними органами»¹⁵.

Як приклад, 17 лютого 1998 р. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), Мінінформ та Держкомрелігій підписали «Меморандум щодо висвітлення засобами масової інформації проблем релігійно-церковного життя»¹⁶. Згодом на державному телеканалі УТ-1 почала виходити телепрограма з короткими промовами релігійних діячів різних конфесій, що входять до складу ВРЦіРО.

Пізніше, 11 лютого 2000 р., МВС та ВРЦіРО підписали Заяву про наміри співпраці. Документ визначив пріоритетом співпрацю в галузі душпастирства в правоохоронних органах, надання їм релігійної літератури та інших матеріалів релігійно-просвітницького змісту, підвищення обізнаності про роль релігії у вихованні працівників, відвідування духовенством органів і підрозділів внутрішніх справ для проведення релігійних обрядів, богослужінь, проведення індивідуальних бесід із віруючими працівниками та членами їх сімей. І на сьогодні зустрічі керівництва МВС та релігійних діячів проводяться час від часу з метою розвитку державно-конфесійного діалогу з практичних питань взаємодії.

Також 18 квітня 2000 р. було підписано Меморандум про співпрацю між Міністерством освіти і науки, Державним комітетом з питань релігій та ВРЦіРО щодо запровадження курсів християнської етики (без здійснення релігійних обрядів) у державних школах та впровадження теології як академічної спеціалізації¹⁷. Вже за іншого уряду, з 2006 р., предмети духовно-морального спрямування почали викладатися в загальноосвітніх навчальних закладах у форматі факультативу або предмета на вибір, як альтернативний варіант світському курсу етики. Крім цього, з грудня 2008 р. Громадська рада з питань співпраці з церквами і релігійними організаціями плідно працює при Міністерстві освіти і науки України, результатом чого стало державне визнання в 2011 р. богословської освіти в Україні. Пізніше, у 2015 р., відповідно до нового закону духовні навчальні заклади отримали право на державну акредитацію за спеціальністю «Богослів'я», а релігійні організації були зрівняні в правах з громадськими об'єднаннями щодо створення власних дитячих садків, шкіл та вищих навчальних закладів, ліцензованих державою. З 2019 р. школи, в тому числі засновані релігійними організаціями, отримали право на державні субвенції на забезпечення світської частини навчальної програми.

10 листопада 2008 р. Міноборони підписало Меморандум «Про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України» з сімома релігійними об'єднаннями різних віросповідань. На підставі цього Меморандуму міністерство створило Раду у справах душпастирської опіки та видало наказ, який розпочав процес запровадження штатних військових священників (капеланів) у Збройних Силах України¹⁸. Крім того, Міноборони підписало додаткові двосторонні угоди про співпрацю з низкою церков щодо діяльності військових капеланів, у яких детально описані різні аспекти їх взаємодії в армії.

16 грудня 2008 р. МОЗ України та ВРЦіРО підписали Угоду про співробітництво. Відповідно до цієї Угоди міністерство створило спеціальну Громадську раду з питань співпраці з ВРЦіРО, до складу якої переважно входять представники церков і релігійних організацій. У вересні 2010 р. Громадська рада організувала академічний симпозиум на тему «Морально-етичні аспекти штучного переривання вагітності: правові аспекти захисту права на життя» під час 4-го Національного конгресу з біоетики, що супроводжувалося резонансом у ЗМІ. Протягом 2018–2019 рр. ця Громадська рада розробила проект наказу МОЗ про організацію душпастирства в медичних закладах, сприяючи подальшому правовому розвитку та посиленню медичного капеланства в Україні¹⁹.

Подібні результати у сфері пенітенціарного капеланства демонструє Душпастирська рада з питань релігійної опіки у пенітенціарній системі України, яка з липня 2017 р. діє при Міністерстві юстиції, а до цього функціонувала при нині ліквідованій Державній пенітенціарній службі України. Протягом останніх п'яти років Душпастирська рада організувала низку академічних конференцій за участі капеланів та посадових осіб пенітенціарних закладів, опублікувала низку збірок наукових статей з цієї проблематики. Постійна робота Душпастирської ради супроводжується підготовкою рекомендацій уряду щодо вдосконалення законодавства про душпастирську опіку в установах попереднього утримання та виконання покарань.

Так само у квітні 2015 р. МЗС України створило Громадську раду з питань взаємодії з релігійними організаціями, яка об'єднує зусилля релігійних діячів та дипломатів у вирішенні актуальних питань на міжнародному рівні, таких як: підтримка мігрантів, розвиток відносин із українською діаспорою, захист релігійної свободи та боротьба з релігійними переслідуваннями на окупованих Росією українських територіях Криму та Донбасу. Практичні результати співпраці демонструє Робоча група Мін'юсту, сформована у 2017 р. за участю представників ВРЦіРО та спеціалістів міністерства з метою розробки законодавчих змін у сфері свободи релігії та діяльності релігійних організацій. Державно-конфесійна взаємодія має також місцевий вимір, про що свідчить діяльність спеціальних консультативних рад при більшості обласних державних адміністрацій та деяких органів місцевого самоврядування, які розвивають партнерство з релігійними організаціями у вирішенні соціальних викликів місцевого рівня. Поширення державно-конфесійного діалогу на обласний рівень було ініційовано ще у 2005 р. третім Президентом України Віктором Ющенком після зустрічі з ВРЦіРО, що знайшло своє продовження і зараз.

Модель державно-конфесійної взаємодії поширилася і на фінансову сферу. Хоча держава не фінансує релігійні організації безпосередньо, вона заохочує духовну й соціальну діяльність релігійних організацій через звільнення від оподаткування пожертв і земельних ділянок, встановлення знижених цін на комунальні послуги, бюджетне фінансування робіт з реконструкції історично значущої релігійної архітектури, підтверджуючи таким чином важливу роль церкви як соціального інституту.

Таким чином, незважаючи на конституційне положення про відокремлення церкви від держави в Конституції України та загальноприйняте наукове розуміння державно-церковної сепарації, на практиці в Україні вже багато років функціонує сутнісно інша модель державно-церковних відносин, яка характеризується значним рівнем державно-конфесійної взаємодії. Ця модель закріплена на рівні законодавства України, впроваджується державними та місцевими посадовими особами, враховує значний рівень суспільної довіри до церкви.

Де ж з'являється проблема?

Незважаючи на постійний розвиток державно-церковних відносин в Україні у бік дедалі більшої кооперації, деякі громадські активісти та політики продовжують відстоювати абсолютно секулярне тлумачення конституційного положення про відокремлення церкви від держави, фактично намагаючись реанімувати радянську модель, впроваджувану більшовиками 100 років тому згаданим Декретом 1919 р., яка характеризується цілковитою забороною на присутність релігії у публічному просторі та маргіналізацією (якщо не цілковитим знищенням) релігійних організацій. Ці активісти не схвалюють законодавчих актів, що сприяють розвитку державно-конфесійної взаємодії в Україні та виступають проти участі релігійних організацій у громадському житті країни.

Наприклад, у статті «Держава без церкви та церква без держави», опублікованій на веб-сайті Харківської правозахисної групи у 2019 р., автор підкреслив, що «сучасне демократичне суспільство не може існувати на підставі релігійних догм, а ставлення держави до релігії має бути якщо не індиферентним, то зводиться лише до забезпечення дотримання прав людини»²⁰. На наш погляд, хоча ця стаття і надає доречні приклади зловживання свободою віросповідання, але завершується неправильним висновком. Сучасні демократичні суспільства, зокрема на європейському континенті, різноманітні і демонструють різні підходи до регулювання державно-церковних відносин: серед них може бути як модель абсолютної сепарації (як у Франції), так і режим кооперації (як в Італії, Іспанії, Великій Британії, Литві, Німеччині, Польщі, Скандинавських країнах)²¹.

Крім цього, директорка Amnesty International в Україні Оксана Покальчук заявила під час прес-конференції в Києві 18 липня 2017 р.: «Як відомо, у нас відповідно до Конституції держава відділена від церкви. Це окремі інституції, які не вправі впливати один на одного. Що ми бачимо зараз: це дуже агресивний, активний і безапеляційний наступ абсолютно всіх релігійних конфесій на ті рішення, які приймаються у Верховній Раді... Це не всього-на-всього церква: це наступ на наші права, які буквально через півроку можуть бути дуже сильно обмежені»²².

Підгрунтя цих докорів полягає у принциповій позиції Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо недоцільності ратифікації Конвенції Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (відомої як Стамбульська конвенція), оскільки цей документ, на їхнє переконання, просуває «гендерну ідеологію» через використання багатозначного поняття «гендер» замість звичного і однозначного поняття «стать»²³. У 2019 р. Комісія ВРЦіРО з питань соціального служіння підготувала власний план дій у сфері протидії домашньому насильству, викладений у Резолюції «Мобілізація громади проти домашнього насильства та насильства за ознакою статі». Однак небажання сприймати церкви і релігійних діячів як повноправних суб'єктів суспільної дискусії щодо цього та інших важливих питань спостерігається й зараз.

Вирішальна роль церкви в публічному дискурсі, з огляду на її значний авторитет у суспільстві, деякими активістами сприймається як незаконне втручання в державні справи та порушенням конституційного принципу про відокремлення церкви від держави. Зокрема, у грудні 2017 р. директорка громадської організації «Ла Страда» Катерина Левченко (яку в лютому 2018 р. призначили Урядовим уповноваженим з питань гендерної політики), заявила, що «церква стає частиною державних процесів», а також додала: «Церква втручається в державні справи. Давайте речі називати своїми іменами»²⁴.

Крім цього, Ірина Геращенко на посаді першого заступника голови Верховної Ради неодноразово заявляла, що в Україні є «парламентський талібан», який демонізує Стамбульську конвенцію і тим самим перешкоджає її ратифікації²⁵. Такого роду образливі прізвиська з конотаціями фундаменталізму на адресу релігійно і просімейно налаштованих парламентарів наочно демонструє нерозуміння окремими політиками ролі церкви у суспільному житті. Оскільки сучасні державно-церковні відносини в Україні досі значною мірою не визначені Конституцією та характеризуються спеціальними законами і підзаконними актами, наведені приклади заперечень проти участі церкви у громадському житті країни створюють ризики ексклюзії та маргіналізації релігійних організацій.

Висновки

Виходячи з наведеного вище аналізу законодавства України та угод між урядовими органами і релігійними організаціями, можна зробити висновок, що діюча модель державно-церковних відносин в Україні не є суто сепараційною через відсутність «стіни між державою та релігійними об'єднаннями», згідно з характеристиками Г. Моран²⁶, але може бути охарактеризована як режим акомодатії (притосування) з елементами кооперації відповідно до класифікації К. Дьорема та Б. Шарфса²⁷. Водночас наполегливі заклики окремим громадських і політичних діячів повернутися до абсолютно сепараційної моделі відносин між державою і церквою містять у собі ризики виключення релігійних організацій з публічного дискурсу. Така маргіналізація релігійного середовища небезпечна через загрозу втрати релігійного миру та злагодності у суспільстві, які забезпечуються за рахунок державно-конфесійної взаємодії та активної участі церков у розвитку українського суспільства, що свідчить про трансформацію відносин держави і церкви за останні 20 років. Крім цього, загалом національна та місцева влада також не сприймають ідею сепараційної моделі державно-церковних відносин в Україні, сприймаючи конституційне положення про відокремлення церкви від держави в інтерпретації, викладеній у положеннях ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та інших законодавчих актів.

Конфліктність, що випливає з несприйняття релігійних організацій як суб'єктів громадянського суспільства України, та вимоги принципу правової визначеності дають змогу зробити висновок про необхідність доповнення ч. 3 ст. 35 Конституції України положеннями, які мають закріпити право релігійних організацій на участь у громадському житті та взаємодію з органами влади на партнерських засадах. Такі конституційні зміни актуальні в сучасних умовах трансформації українського суспільства від ідеології воєнного атеїзму, яку насаджував радянський тоталітарний режим, до сучасних державно-церковних відносин, побудованих на засадах свободи віросповідання, релігійного та ідеологічного плюралізму.

¹ Сергієнко Г.Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2004. С. 56.

² Вовк Д.О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків: Право, 2009. С. 180.

³ Єрмакова Г.С. Конституційно-правове забезпечення міжконфесійних відносин в Україні: питання теорії та практики: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2019. С. 344.

⁴ Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 24.

⁵ Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви: Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 19 січня 1919 р. *Київ*: Архів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ, 2005. 1/2(24/25). С. 41–42.

⁶ Дослідження соціологічної служби Центру Разумкова з 21 по 26 березня 2019 року «Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України». URL: <https://bit.ly/2JGLqO5>

⁷ Опитування українців, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» і Центром соціальних і політичних досліджень «СОЦІС» з 1 до 7 березня 2004. URL: <https://bit.ly/31rQJEN>

⁸ Кисельов С., Бурковський П. Порівняльний аналіз рівня анонімної довіри громадян України та громадян ЄС до соціальних інститутів і органів влади. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/may/004.htm>

⁹ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 5.

¹⁰ Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI. // «Відомості Верховної Ради України». 2013. № 1. С. 2.

¹¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі» від 02.07.2014 р. № 677-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-p>

¹² Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 5.

¹³ Там само.

¹⁴ Вовк Д.О. Вказана праця. С. 182.

¹⁵ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 9.

¹⁶ Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. *Збірник офіційних документів 1996–2007*. Київ: ВРЦіРО, 2007. С. 19–21.

¹⁷ Там само. С. 20–23.

¹⁸ Про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України: меморандум від 10 листопада 2008 р. URL: <https://bit.ly/2lXhrkV>

¹⁹ Васін М.С. Актуальність законодавчого впровадження медичного капеланства в Україні. *Соціологія права*. 2018. № 3–4 (26–27). С. 21–22.

²⁰ Волоха Д. Держава без церкви та церква без держави. URL: <http://khp.org/index.php?id=1547712814>

²¹ Вовк Д.О. Вказана праця. С. 180.

²² Покальчук О. Прес-конференція «Три роки після Майдану: тривожні дзвіночки для прав людини». URL: <https://bit.ly/33HAnZZ>

²³ Звернення ВРЦіРО до Президента України про недоцільність і ризики ратифікації Стамбульської Конвенції від 10 грудня 2018 р. № 121. URL: <https://bit.ly/2pxee1N>

²⁴ Репортаж Центру прав людини «Зміна». URL: <https://bit.ly/2jYQEIO>

²⁵ Герашенко розповіла про «парламентський талібан», який демонізує Стамбульську конвенцію. URL: <https://bit.ly/2lHuQln>

²⁶ Палінчак М., Харута В., Яцина П. Моделі державно-церковних відносин (політико-правовий аспект). Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 3. С. 43.

²⁷ Durham W.C. Jr, Scharffs B.G. Law and Religion. National, International, and Comparative Perspectives. New York: Wolters Kluwer, 2019. P. 127.

References:

Dekret Tymchasovoho robitnycho-selyanskoho uryadu Ukrayiny «Pro vidokremlyennya tserkvy vid derzhavy i shkoly vid tserkvy». (1919). Kyiv: Arkhiv VUCHK–HPU–NKVD–KHB [in Ukrainian].

Doslidzhennya sotsiolohichnoyi sluzhby Tsentru Razumkova z 21 po 26 bereznya 2019 roku «Riven doviry do suspil'nykh instytutiv ta elektoralni oriyentatsiyi hromadyan Ukrayiny». (2019). URL: <https://bit.ly/2JGLqO5> [in Ukrainian].

Durham, W.C. (2019). Jr, Scharffs, B.G. Law and Religion. National, International, and Comparative Perspectives. New York: Wolters Kluwer [in English].

Herashchenko rozpovila pro «parlamentsky taliban», yakyy demonizuye Stambulsku konventsiyu. (2017). URL: <https://bit.ly/2lHuQln> [in Ukrainian].

Konstytutsiya Ukrayiny. (1996). Kyiv: Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [in Ukrainian].

- Kyselov, S., Burkovskyy, P. (2007). Porivnyal'nyy analiz rivnyia anonimnoi doviry hromadyan Ukrainy ta hromadyan EU do sotsialnykh institutiv i orhaniv vlady. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/may/004.htm> [in Ukrainian].
- Memorandum «Pro spivpratsyu u spravakh dushpastyrs'koyi opiky viys'kovosluzhbovtstv Zbroynykh Syl Ukrainy». (2008). URL: <https://bit.ly/2IXHrkB> [in Ukrainian].
- Opytuvannya ukrayintsiv, provedene Fondom «Demokratychni initsiatyvy» i Tsentrom sotsialnykh i politychnykh doslidzhen «SOTSYS». (2004). URL: <https://bit.ly/31rQJEH> [in Ukrainian].
- Palinchak, M., Kharuta, V., Yatsyna, P. (2017). Modeli derzhavno-tserkovnykh vidnosyn (polityko-pravovyy aspekt). Porivnyal'no-analitychne pravo, 3 [in Ukrainian].
- Pokal'chuk, O. (2017). Pres-konferentsiya «Try roky pislya Maydanu: tryvozni dzvinochky dlya prav lyudyny». URL: <https://bit.ly/33HANZZ> [in Ukrainian].
- Reportazh Tsentru prav lyudyny «Zmina». (2017). URL: <https://bit.ly/2jYQEIO> [in Ukrainian].
- Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro sluzhbu viys'kovoho dukhovenstva (kapelans'ku sluzhbu) u Zbroynykh Sylakh, Natsional'niy hvardiyi, Derzhavniy spetsial'niy sluzhbi transportu ta Derzhavniy prykordonnii sluzhbi» # 677-r. (2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-r> [in Ukrainian].
- Serhiyenko, H.L. (2004). Rol konstytutsiyno-pravovoho rehulyuvannya vidnosyn derzhavy i relihiynykh orhanizatsiy u harantuvanni svobody virospovidannya v Ukraini. Kharkiv: Natsionalna yurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].
- Vasin, M.S. (2018). The actuality of legislative implementation of medical chaplaincy in Ukraine. Kyiv: Sotsiologiya prava, 3-4 [in Ukrainian].
- Volokha, D. (2019). Derzhava bez tserkvy ta tserkva bez derzhavy. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1547712814> [in Ukrainian].
- Vovk, D.O. (2009). Pravo i relihiya: zahalnoteoretychni problemy spivvidnosheniya: monografiya. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Vseukrayinska Rada Tserkov i relihiynykh orhanizatsiy. Zbirnyk ofitsiynykh dokumentiv 1996-2007. Kyiv: UCCRO [in Ukrainian].
- Yermakova, H.S. (2019). Konstytutsiyno-pravove zabezpechennya mizhkonfesiynykh vidnosyn v Ukraini: pytannya teorii ta praktyky [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro hromadski obyednannya» # 4572-VI. (2013). Kyiv: Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 1 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiyni orhanizatsiyi» # 987-XII. (1991). Kyiv: Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 25 [in Ukrainian].
- Zvernennya VRTSiRO do Prezydenta Ukrainy pro nedotsilnist i ryzyky ratyfikatsiyi Stambul'skoyi Konventsii # 121. (2018). <https://bit.ly/2pxee1N> [in Ukrainian].

Резюме

Васин М.С. Сучасна державно-церковна взаємодія в Україні: переосмислення конституційних засад.

Конституційна норма про відокремлення церкви від держави по-різному тлумачиться урядовцями та громадськими активістами, що призводить до напруження у суспільстві під час суспільного діалогу щодо суперечливих питань державного розвитку. Несприйняття релігійних організацій як суб'єктів громадянського суспільства породжує конфліктність, чому можна запобігти шляхом доповнення ч. 3 ст. 35 Конституції України положеннями, які мають закріпити право релігійних організацій на участь у громадському житті та взаємодію з органами влади на партнерських засадах. У такий спосіб автор пропонує остаточно відмовитися від копіювання політики радянського тоталітарного режиму по відношенню до церкви (релігійних організацій) та закріпити на конституційному рівні нову модель державно-церковних відносин, яка фактично вже сформувалася в незалежній Україні.

Ключові слова: державно-церковні відносини, державно-конфесійна взаємодія, свобода віросповідання, відокремлення держави і церкви.

Резюме

Васин М.С. Современное государственно-церковное взаимодействие в Украине: переосмысление конституционных основ.

Конституционная норма об отделении церкви от государства по-разному толкуется чиновниками и общественными активистами, что приводит к напряжению в обществе во время общественного диалога о спорных вопросах государственного развития. Неприятие религиозных организаций как субъектов гражданского общества порождает конфликтность, что можно предотвратить путем дополнения ч. 3 ст. 35 Конституции Украины положениями, закрепляющими право религиозных организаций на участие в общественной жизни и взаимодействие с органами власти на партнерских началах. С помощью такого подхода автор предлагает окончательно отказаться от копирования политики советского тоталитарного режима по отношению к церкви (религиозным организациям) и закрепить на конституционном уровне новую модель государственно-церковных отношений, которая фактически уже сформировалась в независимой Украине.

Ключевые слова: государственно-церковные отношения, государственно-конфессиональное взаимодействие, свобода вероисповедания, отделение государства и церкви.

Summary

Maksym Vasin. Modern church-state interaction in Ukraine: rethinking the constitutional basis.

Although the constitutional principle of church-state separation presupposes the formation of a separation model in Ukraine, there have been significant transformations in this area over the last thirty years. These changes are especially noticeable in comparison with the experience of the Soviet totalitarian regime, which also proclaimed church-state separation, in particular in the Decree 1918. The formation of modern relations between state and church was influenced by the rapid extension of the network of religious organizations after the restoration of state independence of Ukraine in 1991, the establishment of religious pluralism and the principle of equality of all religions before the law, the development of inter-faith dialogue and church-state interaction. The current model cannot be called purely separation one since the «wall» between state and church is inconspicuous. Instead, church-state relations in Ukraine are better

characterized by an accommodationist regime with the elements of cooperation. An example of this is agreements on the introduction of chaplaincy in the army, prisons, hospitals, signed by governmental structures with various churches. In addition, the government of Ukraine indirectly supports the spiritual and charitable activities of religious organizations, providing them with a favorable tax regime and reducing the cost of utilities.

However, these new church-state relations from time to time raise discussions in Ukrainian society and objections by some political and public figures about the expediency of the church's involvement in public life and its partnerships with government in various social spheres. Some of them are appealing to Article 35 (3) of the Constitution of Ukraine, promoting the restoration of the model of absolute separation between state and church similar to the one built by the totalitarian Soviet regime. It ignores the multifaceted approaches to building church-state relations that are used in developed democratic countries of Europe, where in addition to the separation model, cooperative forms of relations are much more commonly used.

The contradiction that exists between the provisions of the Constitution of Ukraine and the new type of relations, enshrined in the legislation and bilateral agreements between governmental structures and religious organizations, leads to legal uncertainty and creates the basis for social contradictions, misunderstandings, attempts to degrade modern church-state relations in Ukraine to the Soviet model.

This article argues that the Parliament of Ukraine has to extend Article 35 of the Constitution of Ukraine on church-state separation by additional provisions on the possibility of church to participate in public life and interact with state on a partnership basis in order to bring the Constitution into line with the modern state-church relations in Ukraine, which has already been implemented at a practical level.

Key words: church-state relations, church-state interaction, freedom of religion, church-state separation.

DOI: 10.36695/2219-5521.3.2019.14

УДК 342.553(477)

М.Є. ГАЙДАР

*Марія Єгорівна Гайдар, аспірант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України**

ORCID: 0000-0003-3498-3642

ДО ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Конституційно-правова модернізація, що відбувається в нашій державі, спрямована на реформування системи місцевого самоврядування, на закріплення статусу територіальних громад основним суб'єктом місцевої демократії. Конституцією України визнається та гарантується місцеве самоврядування. Місцеве самоврядування визнається правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 140). Неможливо не погодитись із твердженням М.О. Баймуратова стосовно того, що роль територіальних громад «особливо яскраво проявляється в умовах децентралізації публічної влади, коли територіальні громади як первинні суб'єкти місцевого самоврядування починають грати, з одного боку, конституюючу роль у становленні феномена локальної демократії, а з іншого – інституційну роль як найважливіший елемент громадянського суспільства»¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням об'єднання територіальних громад присвячували свої наукові праці вітчизняні науковці та практики, зокрема М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, О.В. Голинська, Ю.М. Ковальчук, І.Ф. Коломієць, Л. Муркович, Е.Т. Мустафаєва, О.В. Ольшанський, А.О. Пелехатий, А.В. Переверзева, О.Я. Рогач, П.О. Саєнко, Н.Я. Спасів та ін. Водночас, не применшуючи наукових здобутків досліджень проблематики об'єднання територіальних громад, слід зазначити, що при цьому виникає низка питань, пов'язаних із конституційним регулюванням процесу об'єднання територіальних громад в Україні. Зокрема, донині законодавцем не запропоновано визначення об'єднаних територіальних громад, а вчені, які розглядають ОТГ, здебільшого фокусуються на висвітленні окремих ключових проблемних аспектів їх утворення та діяльності.

Формулювання мети статті. Враховуючи наведене вище, мета цієї статті полягає у науковому осмисленні здобутків вчених із дослідження поняття об'єднаної територіальної громади в Україні, а також формулювання авторського визначення ОТГ.

Виклад основного матеріалу. У Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні слушно зазначається про фактичне здійснення розвитку місцевого самоврядування на рівні територіальних громад міст обласного значення, позаяк здебільшого територіальні громади внаслідок їх надмірної подрібненості та надзвичайно слабкої матеріально-фінансової бази продемонстрували неспроможність виконувати всі повноваження органів місцевого самоврядування. Одним із завдань першого етапу реалізації Концепції було визначено створення законодавчої основи для реалізації права територіальних громад на добровільне об'єднання². У контексті зазначеного особливо актуальним вбачається тверджен-

© М.Є. Гайдар, 2019

* *Maria Gaidar, postgraduate student of V.M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine*